

En de aarde bracht voort

‘Ik wil graag een beetje botsing tussen geloof en wetenschap overhouden omdat ik het gevoel heb dat wij het in het geloof over precies dezelfde dingen hebben als waar de wetenschap het over heeft, namelijk over deze ene concrete werkelijkheid: wie wij zijn en waarin wij leven.’

A.A. van Ruler, *Verzameld Werk* deel VI-B (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 266.

EN DE Gijsbert van den Brink
AARDE BRACHT VOORT
Christelijk geloof en evolutie

Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

ISBN 978 90 239 7153 5
NUR 700/949

Vertaling: Eva van Urk
Ontwerp omslag: Marion Rosendahl
Lay-out en dtp: Gewoon Geertje

© 2017 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Inhoud

Woord vooraf	9
1. INLEIDING	13
1.1 Probleemstelling: zijn christelijk geloof en evolutie verenigbaar?	13
1.2 Aanleiding en achtergrond	15
1.3 Christelijk geloof	20
1.4 Een protestants probleem?	24
1.5 Werkwijze en inhoud	29
2. EVOLUTIE – EN WAAROM DAT EEN GEVOELIG ONDERWERP IS	34
2.1 Varianten van evolutie: terminologische verhelderingen	34
2.2 Voortgaande schepping	39
Omphalisme – ofwel de schijnleeftijdtheorie	43
Zondvloedgeologie	45
Oorsprongsagnosticisme	47
Theologische consequenties	49
2.3 Gemeenschappelijke afstamming	51
Het fossielenarchief	52
De moleculaire klok	54
De genetische revolutie	54
Gemeenschappelijke afstamming of gemeenschappelijke functie?	56
Oudeaardecreationisme	58
Theologische consequenties	59
2.4 Natuurlijke selectie	63
Wetenschappelijke discussies over natuurlijke selectie	65
Intelligent design	68
Theologische consequenties	73
2.5 Wat als het waar is?	74
3. CHRISTELIJK GELOOF, NATUUR EN EVOLUTIE:	
STEMMEN UIT HET VERLEDEN	77
3.1 Christelijk perspectief op wetenschap	77
3.2 De natuur als een prachtig boek	79
3.3 Van Hodge tot Berkhof: theologen over evolutie	88
Charles Hodge: afwijzing	88

Abraham Kuyper: aarzeling	91
Benjamin B. Warfield: acceptatie	96
Gerrit C. Berkouwer: openheid	98
Hendrikus Berkhof: integratie	103
3.4 Conclusie	107
4. EVOLUTIE EN DE UITLEG VAN DE BIJBEL	110
4.1 De Bijbel en de moderne wetenschap	110
4.2 De zoektocht naar harmonie: concordisme	114
4.3 Voorbij categoriefouten: perspectivisme	120
4.4 Een overgebleven probleem: de geschiedenis	128
4.5 Coccejanen gevraagd	136
5. EVOLUTIONAIR LIJDEN EN DE GOEDHEID VAN GOD	142
5.1 Voortgaande schepping en het lot van dieren	142
5.2 De waardering van dieren in de Bijbel	144
5.3 Is er wel een probleem? Neocartesianisme	149
5.4 De theorie van de kosmische val: dierlijk lijden en menselijke zonde	153
5.5 Dierlijk lijden als deel van Gods plan	163
5.6 Dierlijk lijden en demonische krachten	166
5.7 Evaluatie	172
6. GEMEENSCHAPPELIJKE AFSTAMMING EN THEOLOGISCHE ANTROPOLOGIE	181
6.1 Inleiding	181
6.2 Een gereformeerd probleem?	182
6.3 Menselijke waardigheid in het licht van de evolutie	187
6.4 Ook dieren geschapen naar Gods beeld?	191
6.5 Menselijke uniciteit als theologische categorie	196
6.6 Conclusie	204
7. GODS VERBOND MET MENSEN: ADAM EN DE VAL, ERFZONDE EN VERLOSSING	207
7.1 Het verbond als theologische koepelterm	207
7.2 Het ontstaan van de mens in wetenschappelijk licht	208
7.3 Genesis 2-3 en de historische Adam	213
1. De ahistorische uitleg	215
2. De prehistorische uitleg	216
3. De oerhistorische uitleg	217
4. De oudhistorische uitleg	219
5. De jonghistorische uitleg	221
7.4 De zondeval: bijbelse en theologische achtergronden	228
7.5 De zondeval in een evolutionaire context	235

7.6	De menselijke dood als loon op de zonde	242
7.7	Zijn evolutie en erfzonde verenigbaar?	245
7.8	De reikwijdte van de christelijke heilsboodschap	258
8.	NATUURLIJKE SELECTIE EN GODDELIJKE VOORZIENIGHEID	263
8.1	Ter Lindens teleurstelling	263
8.2	De zaak op scherp: goddelijke leiding of doelloze evolutie	266
8.3	Evolutie, toeval en teleologie in het verleden	268
8.4	Evolutie, toeval en teleologie in het heden	273
8.5	Méér dan verenigbaar: convergentie en consonantie	282
8.6	Conclusie	288
9.	MORAAL, RELIGIE EN OPENBARING	290
9.1	Biologische, sociale en culturele evolutie	290
9.2	De evolutie van de moraal en theologische ethiek	296
9.3	De cognitieve religiewetenschap	301
9.4	Een waaier van theorieën	306
	Religie als bijproduct	307
	Religie als nuttige adaptatie	309
9.5	Gods openbaring ontkracht?	312
10.	TERUGBLIK EN VOORUITBLIK	325
10.1	Resumé	325
10.2	Is dit het nu?	334
	Verantwoording	343
	Register van bijbelplaatsen	345
	Register van namen	348
	Register van zaken en begrippen	355

Woord vooraf

Het was een groot voorrecht om aan dit boek te werken met zoveel mensen om me heen die me er de ruimte voor boden en ertoe stimuleerden. Velen in mijn omgeving zagen het belang in van een actuele systematische studie naar de uitdagingen waarvoor de evolutiebiologie het christelijk geloof stelt en spoorden me aan hier zoveel mogelijk prioriteit aan te geven. Dat dat laatste me de afgelopen jaren niet steeds gelukt is, ligt dan ook niet aan hen, maar aan de vele andere taken waar ik me in het kader van mijn werk ook van mocht kwijten. De blauwdruk voor dit boek en de eerste bouwstenen ervan kwamen tot stand tijdens een verblijf als fellow aan het Center of Theological Inquiry (CTI) te Princeton, New Jersey, gedurende het academisch jaar 2010-2011. Ik ben veel dank verschuldigd aan de toenmalige directeuren van dit instituut, William Storrar en Thomas Hastings. Ik denk daarbij aan hun gastvrijheid en ondersteuning, niet alleen voor mijzelf, maar ook voor mijn gezin, alsmede de vele gelegenheden tot gesprek en interactie over mijn project die zij door het jaar heen creëerden.

De Templeton World Charity Foundation (TWCF) ben ik erkentelijk voor de mogelijkheid om het onderhavige project voort te zetten in het kader van het door haar gefinancierde onderzoeksprogramma *Science beyond Scientism* (SBS), dat van 2014-2016 aan het Abraham Kuyper Centrum (AKC) van de Vrije Universiteit Amsterdam uitgevoerd werd. In overeenstemming met de instructies van TWCF hecht ik eraan hier tot uitdrukking te brengen dat geen van de in dit boek verdedigde opvattingen noodzakelijkerwijs de mening van TWCF weerspiegelt. Ik wil alle medewerkers van het AKC bedanken die eerdere concepten van de diverse hoofdstukken van dit boek met mij meelazen en van hun commentaar voorzagen: Leon de Bruin, Kees van der Kooi, Rik Peels, Jeroen de Ridder, Emanuel Rutten en last but not least René van Woudenberg – wiens suggestie dat ik niet zomaar een boek moest schrijven maar een *goed* boek, tot maanden vertraging leidde (maar hopelijk ook tot een betere inhoud). Ik heb veel geleerd van hun waardevolle opmerkingen en aanbevelingen, die mij hielpen om het manuscript aanzienlijk te verbeteren. Als er in dit boek desalniettemin nog ongelukkige passages staan, ligt dat niet aan hen maar aan mij.

Ook andere collega's hebben delen van dit boek meegelezen en van waardevol commentaar voorzien. In het bijzonder dank ik in dit verband de natuurwetenschappers Cees Dekker, René Franssen, Jitse M. van der Meer, Piet Slootweg en Jaap Wiegers voor hun kritische lezing van met

name hoofdstuk 2 en voor de manier waarop zij mij hielpen ‘to get the science right’. Zij droegen bovendien ook diverse interessante theologische gedachten aan. Verder ben ik collega-theoloog Mart-Jan Paul zeer erkentelijk voor zijn behulpzame commentaar op een heel aantal hoofdstukken uit dit boek. Ook dank ik The Issachar Fund (TIF; naar 1 Kron. 12:32), dat mij in het voorjaar van 2015 uitnodigde voor een zogeheten *writer’s retreat* van enkele weken in hun appartement in Grand Rapids, Michigan. Dat verblijf heeft de afronding van het manuscript aanzienlijk bespoedigd en stelde me bovendien in de gelegenheid van gedachten te wisselen met collega’s die zich in de Amerikaanse context bezighouden met vergelijkbare – en vaak zelfs dezelfde – thema’s. Op deze manier heb ik geprofiteerd van gesprekken met Rob Barrett (van het Colossian Forum – een instelling die zich ervoor inzet het intra-christelijk gesprek over geloof en evolutie te voeren vanuit christelijke waarden als nederigheid, geduld en dankbaarheid), Mary Vanden Berg (sic) en John W. Cooper (Calvin Theological Seminary), Dan Harlow (Calvin College), Deborah Haarsma en Jim Stump (Biologos), alsook met Nicholas Wolterstorff.

Verdere bronnen van inspiratie bij dit project waren gesprekken en ontmoetingen door de jaren heen met onder anderen Denis Alexander (Faraday Institute, Cambridge), Koert van Bekkum (Theologische Universiteit Kampen), Jan J. Boersema (Universiteit Leiden), Henk van den Belt (Rijksuniversiteit Groningen), Jan H. van Bommel (Erasmus Universiteit Rotterdam), Ernst Conradie (University of Western Cape, Zuid-Afrika), Hans van Eyghen (Vrije Universiteit Amsterdam), J. Wentzel van Huysteen (Princeton Theological Seminary), Lydia Jaeger (Nogent sur Marne, Frankrijk), Ard Louis (University of Oxford), Jitse M. van der Meer (Redeemer University College, Canada), Jacques Schenderling (Alphen aan den Rijn) en Benno van den Toren (PThU Groningen). Ik had het voorrecht concepten van dit boek te kunnen bespreken met groepen predikanten die deelnamen aan een cursus over ‘Christelijk geloof en evolutie’ in het kader van hun permanente educatie in de Protestantse Kerk in Nederland (januari 2016 en januari 2017), alsook met theologiestudenten, voornamelijk van het Hersteld Hervormd Seminarium, tijdens enkele mastercollegereeksen aan de VU. Ik ben alle betrokkenen dankbaar voor de manier waarop ze me er met hun vragen en reacties toe aanzetten over sommige dingen nog eens na te denken en delen van mijn argumentatie te herformuleren.

Een bijzonder woord van dank komt toe aan mijn onderzoeksassistent Eva van Urk MA. Zij vertaalde niet alleen met grote acribie en taalgevoeligheid de hoofdstukken van dit boek vanuit hun Engelstalige *Vorlagen*, maar deed ook vele voorstellen tot verbetering van de tekst, onder meer door her en der Nederlandstalige bronnen aan te dragen waarnaar aanvullend verwezen kon worden. Dankzij haar inspanningen ontstond een goed leesbare en op het Nederlandse taalgebied afgestemde editie van het oor-

spronkelijke boek *Reformed Theology and Evolutionary Theory* dat momenteel 'in press' is bij uitgeverij Eerdmans te Grand Rapids. Erkentelijk ben ik ook jegens uitgever Arjen van Trigt en Inge Slings van Boekencentrum, die de voorbereiding van dit boek met een mooie mix van geduld, flexibiliteit en vasthoudendheid begeleid hebben. Kees de Wildt MA dank ik zeer voor zijn hulp bij de eindredactie van het boek, terwijl William den Boer en Tini van Selm mij hielpen met de finale correctie. Tini van Selm nam bovendien de registers van persoonsnamen en bijbelteksten voor haar rekening. Ook hun komt veel dank toe. Met zoveel goede helpers is het misschien niet overbodig op te merken dat ikzelf verantwoordelijk ben voor de eindtekst.

Een van de predikanten die deelnam aan een cursus over 'Christelijk geloof en evolutie' die ik in het kader van de permanente educatie mocht geven, drukte met een mooi beeld uit wat hij van dit boek verwachtte. Hij vergeleek de evolutietheorie en alle gedachtevorming eromheen met een bos waar een heel netwerk van verborgen paden en wegen doorheen loopt. Sommige daarvan leiden naar adembenemende uitzichten, andere lopen juist uit in levensgevaarlijke poelen en moerassen. Waar je in zo'n situatie behoefte aan hebt, zei hij, is een gids die het terrein kent en die tegen je zegt: 'Kijk, dáár moet je echt niet komen, maar dát paadje kun je helemaal aflopen en die kronkelweg daar kun je veilig gaan tot je bij dat en dat punt bent aanbeland.' Als dit boek kan dienen als een dergelijke gids in het complexe landschap van het evolutiedenken, waar tal van wetenschappelijke en levensbeschouwelijke overwegingen op vaak ondoorzichtige manieren door elkaar heen lopen, is mijn missie geslaagd.

Tenslotte nog een praktische opmerking. De hoofdstukken van dit boek vormen een nauw samenhangend en op elkaar aansluitend geheel, maar zijn tegelijkertijd zo geschreven dat ze ook los van elkaar gelezen kunnen worden.

Gijsbert van den Brink
Amsterdam/Woerden, februari 2017

1 Inleiding

De geheimen van de natuur, waarvan wij inzien dat ze gemaakt zijn door de almachtige kunstenaar God, mogen niet met stelligheid worden besproken. Ze moeten daarentegen bestudeerd worden door te zoeken in de boeken die het goddelijk gezag ons aanbeveelt. De roekeloze die bij het bestuderen van die boeken onzekere en twijfelachtige opvattingen als zekerheden verkoopt, kan de beschuldiging van heiligschennis maar moeilijk ontlopen.¹

1.1 Probleemstelling: zijn christelijk geloof en evolutie verenigbaar?

In dit boek gaan we, kort gezegd, na hoe de evolutietheorie zich verhoudt tot het christelijk geloof. Dat is voor verschillende groepen mensen van belang. Allereerst natuurlijk voor christenen die zich willen bezinnen op de evolutietheorie, omdat ze zich er in hun geloof door uitgedaagd voelen. Het christelijk geloof is voor hen niet een bijkomstigheid, maar de bron waaruit ze putten, de grond waarop ze staan, de lucht die ze inademen. Voor hen – en voor mij, want ik reken mijzelf tot deze groep – is het daarom belangrijk om te weten of de evolutietheorie al dan niet verenigbaar is met een op de Bijbel georiënteerd geloof. Als dat niet het geval is, zal ze immers alleen maar afgewezen kunnen worden. Hoe sterk haar papieren in dat geval ook mogen lijken, ze haalt het niet bij de waarheid van het geloof. Geloven is nu eenmaal een hartstochtelijke zaak. Het geloof heeft veel meer invloed op onze visie op het leven en wat we voor waar houden dan welke wetenschappelijke theorie dan ook. Maar *is* de evolutietheorie inderdaad in strijd met het christelijk geloof? Zij die het woord van Augustinus ter harte nemen dat als motto boven dit hoofdstuk staat, zullen die vraag niet zonder nadere studie zomaar met ‘ja’ of ‘nee’ willen beantwoorden.

De vraag is ook van belang voor een andere groep lezers: degenen voor wie de juistheid van de evolutietheorie (of preciezer: de zogeheten neodarwinistische synthese) boven elke vorm van twijfel verheven is. Het idee dat men de evolutietheorie ter discussie zou kunnen stellen, komt hun ronduit belachelijk voor. Wie dat doet, moet zich eenvoudig beter laten voorlichten en zich op de hoogte stellen van wat voor elke zichzelf respecterende wetenschapper klip-en-klaar is. Onder deze groep kunnen zich

¹ Aurelius Augustinus, *Onze wereld in wording. Beschouwingen bij de bijbelse scheppingsverhalen* (Eindhoven: Damon, 2016), 143-144. De Latijnse bron is *De Genesi ad litteram liber unus imperfectus*, 1.

heel goed mensen bevinden die geïnteresseerd zijn in het christelijk geloof. Mogelijk kwamen ze met christenen in aanraking en werden ze geraakt door hun getuigenis of levensstijl. Als gevolg daarvan kunnen ze zich op enig moment voor de vraag gesteld voelen of ze zelf ook christen willen worden. Het staat voor hen echter als een paal boven water dat dat alleen maar kan wanneer ze daarvoor geen *sacrificium intellectus* (offer van het verstand) hoeven te brengen door de evolutietheorie vaarwel te zeggen. Het kan niet zo zijn, zo redeneren ze, dat ze om christen te kunnen worden flagrante onwaarheden zouden moeten omarmen. Ook voor zulke aspirant-gelovigen is de vraag dus van groot belang of christelijk geloof en acceptatie van een evolutionaire ontwikkeling van het leven op aarde kunnen samengaan. Dat geldt in afgeleide zin evenzeer voor ieder die weliswaar niet zelf door deze vraag gekweld wordt, maar wel beroepshalve (bijvoorbeeld als docent, journalist, theoloog, museumgids of gewoon als iemand die geïnteresseerd is in levensvragen) te maken heeft met mensen voor wie dit een ingewikkelde en heikele kwestie is.

Het gaat in dit boek dus over de verhouding tussen het christelijk geloof en de evolutietheorie. In de volgende bladzijden zal nader uitgewerkt worden hoe beide begrippen in dit boek worden opgevat. Hier wijs ik er vast op dat het er mij niet om te doen is bewijzen of argumenten aan te dragen voor of tegen het christelijk geloof en/of de evolutietheorie. Hoewel dat op zichzelf een legitieme onderneming is, ga ik in dit boek enerzijds uit van de waarheid van het christelijk geloof, terwijl ik er anderzijds van uitga dat de standaardversie van de evolutietheorie – de al genoemde neo-darwinistische synthese – min of meer correct is. Het is niet mijn bedoeling de evolutietheorie aan wie dan ook maar op te dringen; ik beschouw mezelf niet als een apostel of zendeling ervan, maar aanvaard haar in deze studie vooral in hypothetische zin: stel dat ze (zoals veel mensen denken) waar is, wat volgt daar dan uit voor het christelijk geloof? Zijn ze verenigbaar en zo ja, hoe dan precies?

We gaan dus na welke consequenties de evolutietheorie, gesteld dat deze correct is, zou hebben voor geloof en theologie. De reden dat veel christenen sceptisch zijn over de evolutietheorie is meestal namelijk niet dat ze het vanuit wetenschappelijk oogpunt een zwakke theorie vinden of dat ze diep onder de indruk zijn van de wetenschappelijke kracht van een alternatieve verklaring. Voor zover ik het kan zien, is de meest voorkomende reden achter christelijke evolutiescepsis (en iets soortgelijks geldt vermoedelijk ook voor evolutiescepsis van joodse en islamitische zijde)² en dat men bang is niet langer orthodox-gelovig te kunnen zijn – of zelfs

2 Vgl. hierover bijv. resp. Tzvi C. Marx, 'Jodendom, schepping en evolutie' en Mohammed M. Ghaly, 'Islam en Darwin: de receptie van Darwin en de evolutietheorie in de islamitische traditie', in: Alfred Driessen en Gerard Nienhuis (red.), *Evolutie: wetenschappelijk model of seculier geloof* (Kampen: Kok, 2010), 111-124 en 125-144.

überhaupt nog gelovig – wanneer men de evolutietheorie zou accepteren.³ Maar klopt dat wel? Wat verandert er precies in het huishouden van iemands geloof wanneer hij of zij overtuigd raakt van de evolutionaire geschiedenis van het leven? Toen ik studeerde, had ik een professor die verklaarde: ‘Het accepteren van de evolutietheorie is totaal irrelevant voor het christelijk geloof, want als die waar is, dan vertelt de evolutietheorie ons alleen maar *hoe* God het leven schiep op aarde. Dat is aardig om te weten, maar het heeft geen enkele repercussie voor het geloof.’ Zoals in dit boek zal blijken, is het niet helemaal zo eenvoudig. We zullen echter ook ontdekken dat het christelijk geloof bepaald niet in elkaar stort wanneer we de evolutietheorie aanvaarden, of dat alleen een afgezwakte, extreem liberale variant ervan overlevingskansen heeft.

Ik probeer in het vervolg van het boek dus zoveel mogelijk een neutrale houding aan te nemen. Daarbij zal ik echter niet krampachtig zinswendingen vermijden die de juistheid van de evolutietheorie veronderstellen. Daarom is het goed om eerst nog iets explicieter te zijn over mijn eigen achtergronden en motieven, zodat de lezer daarnaar niet hoeft te gissen.

1.2 Aanleiding en achtergrond

Laat ik om te beginnen mijn kaarten op tafel leggen. Hoe heb ik mij gedurende mijn levensloop tot de evolutietheorie verhouden? Ik ben kerkelijk opgegroeid in een zogeheten Gereformeerde Bondsgemeente, dat wil zeggen in een orthodox-gereformeerde gemeenschap binnen de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk. De sfeer ten aanzien van de oorsprongsvragen die daar hing kan misschien het best getypeerd worden als ‘latent creationistisch’. Dat creationisme lag er dus niet dik bovenop en men was er doorgaans ook niet heel expliciet over. Er bestond bij sommigen zelfs een duidelijk wantrouwen jegens de houdbaarheid van allerlei creationistische theorieën. Maar dat de eerste hoofdstukken van Genesis uitgelegd moesten worden in termen van een jonge aarde en een zesdaagse schepping, gold eigenlijk als min of meer vanzelfsprekend. De grote conflicten over schepping en evolutie in de Verenigde Staten waren achter de rug en hadden hun sporen ook in Nederland getrokken. Dit maakte dat de scheidslijnen ook te onzent wel min of meer vastlagen: orthodox-gereformeerden waren *tegen* evolutie en *voor* een zo letterlijk mogelijke lezing van de eerste hoofdstukken van Genesis.⁴ Boeken waarin, hoe voorzichtig

3 In zijn veelgeprezen studie *The Creationists. From Scientific Creationism to Intelligent Design* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2006) vertelt Ronald Numbers bijv. hoe hij eind jaren zestig van de vorige eeuw met zijn jongeardecreationisme ook zijn geloof verloor: ‘Having thus decided to follow science rather than Scripture on the subject of origins, I quickly, though not painlessly, slid down the proverbial slippery slope toward unbelief’ (13). De vraag is of dat onvermijdelijk was, of dat Numbers ook andere opties had gehad.

4 Vgl. Ab Flipse, ‘The Origins of Creationism in the Netherlands. The Evolution Debate among Twentieth Century Dutch Neo-Calvinists’, *Church History. Studies in Christianity*